

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЧОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Гл. ас. д-р Орлин Колев

Резюме

Материалът разглежда последователно развитието на правната уредба на основните права на човека от Великата Харта на правата от 1215 г., Била за правата от 1689 г., Декларацията на независимостта на САЩ от 1776 г. и френската Декларация на правата на човека и гражданина от 1789 г. и въздействието, което тези актове оказват върху цялостното развитие на основните права. Отделя се внимание на конституционното развитие на България с акцент върху основните права. Разглеждат се понятията за естествени права, право на човека, право на гражданина, колективни и индивидуални права и свободи. Отделено е внимание на характеристиката на основните права на човека и гражданина, както и на съвременното развитие в контекста на Европейската конвенция за правата на човека и на Европейската социална харта.

Ключови думи: *естествени права, право на човека, право на гражданина, колективни и индивидуални права и свободи, Европейска конвенция за правата на човека, Европейска социална харта.*

Summary

The paper is focused on the historic development of the legal regulation of the fundamental human rights beginning with the Magna Carta Libertatum of 1215, the Bill of rights of 1689, the Declaration of independence of the USA of 1776 and the French Declaration of the rights of people and citizens of 1789 and the influence which these acts have on the whole development of the Republic of Bulgaria accentuating on the human rights. The notions of natural rights, human rights, rights of the citizen, collective and individual rights and freedoms. Special attention is paid to the characteristics of the human rights and the contemporary development in the light of the European Convention on human rights and the European social charter.

Key words: *natural rights, human rights, rights of the citizen, collective and individual rights and freedoms. European Convention on human rights and the European social charter.*

1. Историческо развитие

В идеята си за съжителство и управление на всички правни субекти, подчиняващи се на единни правила, модерният

конституционализъм не би бил възможен без утвърждаването и развитието на основните човешки права, очертавайки сферата на въздействие от публичното към частното и от колективното към индивидуалното. Многовековното развитие на основните права определя облика на съвременната демократична, либерално-социална и правова държава.

Засиленото внимание в международен и в национален план към основните права наложи обособяването им в самостоятелни правни институти, провъзгласяващи материалните субективни права и уреждащи механизмите за тяхната защита.

Институтът на основните права очертава средата, в която се проявяват основните принципи на конституционната демокрация. Действието на модерното разбиране за национален суверенитет, разделение на властите, равенство, плурализъм, справедливост и правова държава се реализират и измерват със степента на защита на основните права. Правовата държава, проявяваща се в двете ѝ концептуални разновидности – правова държава и господство на правото,¹ има за цел да очертае сферата на публичната власт на въздействие върху субектите. Интензитетът на публичната намеса се осъществява чрез самото признаване на основните права – държавата като гарант за основните права, присъщо на правовата държава, или признаването на правата чрез зависимостта на правото от държавата, присъщо на господството на правото. Въздействието на публичната власт следва да се осъществи в контекста на принципа на законността при управлението, гарантиращо легитимност на правното регулиране при спазване на йерархията на нормативните актове.

Началото на законодателното оформяне на основните права и свободи се поставя в такива исторически актове като Великата Харта на правата от 1215 г., Била за правата от 1689 г., Декларацията на независимостта на САЩ от 1776 г. и френската Декларация на правата на човека и гражданина от 1789 г. Основна роля за законодателното признаване на основните права има естествено правната школа. В „Разсъждения за произхода на неравенството“ Ж. Ж. Русо говори за естествена свобода и равенство на всички хора. Нормативното признаване на естествените права е логична и желана последица за защита на икономическите интереси на „третото съсловие“. Защитата на икономическите интереси е в основата на приетата още през 1215 г. Велика харта на свободите, ознаменуваща победата на аристокрацията над монархическия прерогатив за едностранно определяне на данъци. Основополагаща е ролята на буржоазните революции при

¹ Вж. **Танчев, Е.**, Въведение в конституционното право, Сиби, С., 2003, с. 308.

институционализирането на правата и свободите на гражданите. Признаването на основните права през XVII-XVIII век се появява в държави, където в дотогавашното феодално общество се установява капиталистическа форма в икономическите отношения, изискващи за своето развитие свобода на частната собственост и на предприемачеството. Буржоазията, борейки се с феодалните привилегии и съсловното неравенство, добива собствена политическа власт в обществото и издига лозунгите „Свобода, равенство, братство“ и „Всички са равни пред законите“. Това е периодът на либералния конституционализъм, където в основата на обществените процеси стои човекът със своите права и свободи. Свободата и равенството пред закона не могат да се разгледат изолирано от държавата. Държавата, казва Н. Ананиева², е необходим посредник между личността и обществото, тя изпълнява решаваща роля в трансформацията на обществените потребности в юридически права, свободи и задължения. Мислителите на този период Джон Стюарт Мил, Бенжамен Констан, Жан-Жак Русо и Монтескьо, който не доживява приемането на Декларация на правата на човека и гражданина, се обединяват в отстояването на индивидуалната свобода, изискваща държавна намеса. Осигуряването на политическата свобода чрез намеса на държавата в частната сфера и минимална намеса в публичната сфера, за да се поддържа държавността, не може да доведе до абсолютна свобода на индивида. Силното ограничаване на държавната намеса води до друго изкривяване в баланса на обществените процеси, което ще стане видно по-късно, а именно – отслабване на индивидуалната защита и невъзможност от страна на държавата за гарантиране на равенството на гражданите пред закона. Невъзможността на държавата да гарантира индивидуалната защита поради нейното отдръпване (намеса) води до преосмисляне на тези раннолиберални политически концепции, като се поставя началото на неолиберализма в конституционното развитие, характеризиращ се с постигане на баланса между осигуряването на индивидуалната политическа свобода и нейната ефективна защита.

Фундаменталната идея, върху която се гради правото в модерната държава, поставя акцент на обстоятелството, че социалната единица на обществото е не групата, семейството, гилдията или градът, а личността. Ренесансовият идеал за автономния човек, който може да постигне свободата си чрез самостоятелност, опирайки се на феодалните порядки, достига до прогласяване на индивидуалното съзнание и волеизявление като източник на юридическа сила и е водещ

²Ананиева, Н., Конституционно право, Албатрос, 2000, с. 99.

за юридическата теория и практика за целия XIX век, като тенденцията се запазва до началото на XX в.

Преосмислянето на раннолибералната идея и постигнатият консенсус за по-засилена държавна намеса дават своите резултати в началото на XX в.

Ваймарската конституция от 1919 г. прогласява нови принципи, които издигат задължението на държавата да се грижи за създаване на нормални условия на живот на гражданите в основен принцип в самата Конституция. Намесата на държавата в такива изконно лични територии като здравето, семейството, труда, майчинството с цел да се съхранят справедливите и щадящите човешкото достойнство отношения между хората показва, че икономическата свобода и либералният пазар, довели до огромния тласък на производството и потреблението, не са достатъчни, за да могат да регулират успешно разпределението на богатата. Неравенството в тази област акумулира в себе си огромни разрушителни за обществото сили. Прогласените от Ваймарската конституция права трябва да се разглеждат по-скоро като своеобразно ядро, около което се оформят конституционни права в устройствените закони на европейските държави след Втората световна война.³

Признаването на основните права като публични субективни права на индивида представлява една от съществените крачки в изграждането на правовата държава. Идеите и разпоредбите за правата на човека и гражданина, закрепени в конституционните актове на XVII-XVIII в., намират масово разпространение в идентични или сходни варианти и редакции в конституциите на XX в. Това са преди всичко конституциите на държавите в Европа. В първата френска конституция от 14 септември 1791 г. намира място идеята за социалната роля на държавата и съответно за социалните права. Отбелязва се учредяването на главно управление на обществените грижи за изоставени деца, за облекчаване на участието на неимотните сакати хора и за намиране на работа на неимотните здрави хора, оказали се безработни. Подчертано е осигуряването и организирането на народно образование, общо за всички граждани, безплатно в частта, необходима за всички хора.⁴

Правата на човека изразяват независимостта и свободата на индивида спрямо държавната власт. Те ограничават държавната власт в отношенията ѝ с индивида, т.е. ограничават както законодателната, така и изпълнителната власт. Към края на XIX в. започват да се разпространяват идеите за икономическите и социалните права –

³ Вж. **Градинаров, Б.**, Характеристики на социалната държава в съвременния конституционализъм, „Съвременен право“, 1996, № 3, с. 44.

⁴ Вж. **Неновски, Н.**, Правата на човека – историческа еволюция, „Правна мисъл“, 1994, № 2, с. 22-23.

първоначално от социалистическите правителства⁵. Предназначението на основните права се съдържа преди всичко в закрилата на индивида и на неговата лична сфера от посегателствата на публичната власт.⁶ В началото на ХХ в. социалистическите учения завоюват нови територии, като се противопоставят на индивидуалистичния либерализъм. Това е нова философия, с която се обосновава новият вид права на човека. Противопоставянето между индивид и държава, между свобода и власт се изостря. Първоначалното разбиране за правата като средство за съпротива срещу държавата е заменено с разбирането за правата като средство на индивида да иска определени престации от държавата. Този подход отразява промяната на концепцията за държавата и нейната нова роля на покровител и благодетел като социална държава.

Доколкото въпросът касае националното ни право, то можем с гордост да заявим, че основните права на гражданите са заемали своето достойно място във всичките ни четири конституции.

Търновската конституция от 1879 г. е представител на второто поколение конституции. Тя се характеризира като една от най-прогресивните⁷ за времето си, отразяваща също либералния дух, съхранен още от буржоазните революции, и изразяваща демократичните ценности. Либерално-демократичният характер на Търновската конституция се изразява именно в предоставените лични и политически права на поданиците.

Пълният каталог на основните лични политически права, както и гаранциите, предвидени за частната собственост, са неоспоримо достойнство на Търновската конституция.⁸ Чл.61 от Търновската конституция гласи: *„Никой в българското княжество не може нито да купува, нито да продава човечески същества. Всякой роб от какъвто и пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на българска територия.“*

Освен че предоставя правата за изразяване на политическа воля, Търновската конституция предоставя на гражданите / поданиците и правото да учредяват и участват в политически партии, без

⁵ Вж. Харис, О`Бийл, Уорбрик, Бейтс, Бъкли, Право на европейската конвенция за правата на човека, С., Сиела, 2015, с. 5.

⁶ Вж. Друмева, Е., Още за основните права на гражданите, „Правна мисъл“, 1994, № 4, с. 6.

⁷ Според Владикин, Л., История на Търновската конституция, София, 1994, с. 9-16; Близнашки, Г., Размишления върху съдбата на българския конституционализъм, сп. „Демократически преглед“, есен 1998, с. 37-44, Търновската конституция е била най-демократичната в света.

⁸ Цит. Танчев, Е., Сравнителни аспекти на Търновската конституция, 130 години Български конституционализъм – проблеми и тенденции, Първи том, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2009.

политическите партии да са припознати като конституционноправни субекти. Гражданите биха могли да участват в партии чрез предоставеното многоаспектно по своя характер право на сдружаване.

Впоследствие в Глава VIII на Конституцията на НРБ от 1947 г. и основно в Глава III на Конституцията на НРБ от 1971 г. основните права на гражданите бяха разширени и обогатени по съдържание. Акцентът на провъзгласените права попадна на третото поколение права, а именно социално-икономическите.

Разпоредбата на чл. 4, ал. 2 от Конституцията на РБ от 1991 г. прогласява, че *„Република България гарантира живота, достойнството и правата на личността и създава условия за свободно развитие на човека и гражданското общество.“* Основните конституционни права на гражданите са формулирани в глава втора на Конституцията на РБ. Безусловно всички онези основни права, които дават демократичния облик на една държава, са провъзгласени от настоящата конституция, но в сравнение с конституцията от 1971 г. се наблюдава известно отстъпление от социалните права. Това преди всичко се дължи на променената икономическа конюнктура. Преминаването от планова икономика към пазарна (капитализъм) обуславя и отстъплението на държавата за осигуряване на труд (чл. 40, ал. 3 от КНРБ от 1971 г.), като сега държавата поема задължението единствено да създава условия за осъществяване на правото на труд (чл. 48, ал. 1 и ал. 2 КРБ от 1991 г.). Освен закрепването на правата на конституционно равнище в изричен конституционен текст, особено важно е те да бъдат гарантирани на същото конституционно равнище.

2. Характерни белези на основните права на човека

Обектът на основните права определя не само техните материални, но и формално-юридическите им признаци. Основните права са основни заради стоящите в основата им интереси. Но интересите не са в състояние сами да прехвърлят основното значение, което имат, върху съответните права. Необходимо е то да получи определено официално признание и едва тогава, преминало вече върху съответните права, ще се превърне в тяхно собствено свойство. Това официално признание се дава чрез Конституцията и чрез някои важни международноправни актове. Поемайки тяхната уредба, Конституцията определя и тяхното място в йерархията на социалните ценности, като превръща по този начин правата, в които те са облечени, в основни права. Всяко включено в Конституцията на РБ субективно право е

основно право. То е основно, защото самата Конституция му придава собственото си свойство с факта, че го включва в своето съдържание.⁹

Предпоставка за притежаването на основни права е правоспособността на субекта като обща абстрактна възможност на едно лице да бъде носител на субективни права и задължения, предвидени в законодателството. Способността на едно лице да бъде субект на правото е правно качество, гарантирано от държавата.

Въпросът за правата и свободите на човека и гражданина е бил предмет на изследване от редица правни отрасли като теорията на правото, международното право и преди всичко в литературата по конституционно право. В теоретико-практически план не са много на брой изследванията на отделните основни конституционни права, които са предмет на разглеждане в специални отрасли на правото. Неприкосновените и неотменимите човешки права са в основата на прогресивното развитие на всяка човешка общност.

На гражданите на РБ са предоставени различни субективни права. Кръгът и характерът на тези права, както и на задълженията на субектите, се предопределя от социално-икономическата система и се закрепва в законодателството. Обемът на основните конституционни права на гражданина в обществото се определя не само от икономическите възможности, но и от влиянието на характера на политическите отношения, от развитието на демокрацията, от културните и политическите традиции, от духовния климат в обществото. Затова правата на гражданите се разглеждат в тяхното постоянно развитие и обогатяване. Основните конституционни права са вид субективни права. Те са публични субективни права, защото притезанието на субекта, носител на правото, е насочено към държавата.

Субективното право е призната и гарантирана от закона възможност на едно лице да има определено поведение и да изисква от останалите субекти спазването на определено поведение. За да е налице субективно право, е необходима санкцията на държавата, както и юридически гаранции за неговото осъществяване и защита¹⁰. Съдържанието на субективното право включва определена мяра на поведение, принадлежаща на определено лице, която е осигурена от държавата и на която съответства определено задължение от трето лице или лица. Носителят на субективното право има притезание, т.е. може да изисква спазването на определени задължения от задължените лица с помощта на различни средства на организирана от държавата принуда.

⁹ Вж. **Вълканов, В.**, Основните права на гражданите в Народна република България, С., БАН, 1990, с. 17.

¹⁰ Вж. **Друмев, Е.**, Още за основните права на гражданите, „Правна мисъл“, 1994, № 4, с. 6-7.

Като вид публични права основните права са насочени към държавата като адресат, който е задължен по тях и от когото следва да се изискват гаранции за спазването им, а при неизпълнението им се пристъпва към реализиране на отговорност¹¹.

Основните права са регламентирани във върховния закон на страната – Конституцията на РБ. Тези конституционни права са обусловени не само от съдържанието и характера на обществените отношения, от които са част, но и от формата на тяхното правно закрепване. Тези права се явяват основни не само фактически, но и юридически, тъй като те са закрепени в Основния закон на съответната държава.

Обикновено се прилагат два подхода за юридическо закрепване на основните права и задължения в Конституцията. Единият е позитивен, т.е. когато на личността е предоставена възможността да извършва едни или други положителни действия, които по определен начин се характеризират в закона. Другият начин е негативен, т.е. при него се посочва, че дадени права не трябва да се нарушават от никого. Позитивният подход е характерен за социално-икономическите права, докато негативният – за гражданските и политическите права. Позитивният подход е свързан с възможността за осигуряване от страна на държавата на условия за реализацията на правата. Негативният подход е свързан с ненамеса на държавата в реализацията на правата¹².

Съдържанието и пределите на конституционните права и задължения се определя в Конституцията. В едни случаи съдържанието на конституционните права и задължения се разкрива по пътя на прякото фиксиране в конституционна норма на определени правомощия на техните носители или чрез посочване на границите на това право. Например в чл. 53, ал. 6 от Конституцията на РБ се посочва, че *„Държавата насърчава образованието, като създава и финансира училища, подпомага способни ученици и студенти, създава условия за професионално обучение и преквалификация. Тя упражнява контрол върху всички видове и степени училища.“*

Когато конституционните права и задължения получават детайлна регламентация в отделните правни отрасли, е необходимо всички други права и задължения, възлагани на гражданите от текущото законодателство, да не им противоречат.

Идеята за социалните права си проправя път първоначално от социологичните и солидаристичните доктрини, но по-късно тя се подкрепя и развива от социалната доктрина на църквата и от някои

¹¹ Вж. Друмева, Е., Конституционно право, С., Сиела, 2014, с. 661-662.

¹² Вж. Белова-Ганева, Г., Актуални тенденции в защитата на правата на човека, С., Класик дизайн, 2013, с. 34.

възродени естественоправни учения. Свой принос имат практиката и пропагандата на социалистическите страни.¹³

Еволюцията в областта на правата се представя и с помощта на концепцията за „трите поколения права“. **Първото поколение права** са гражданските и политическите права, прогласени от буржоазните политически революции и намерили почти кодифицирано изложение във френската декларация от 1789 г. Това са лични права. **Второто поколение права** са икономическите, социалните и културните права, появили се към края на XIX в. с цел да гарантират материалната сигурност на индивида – право на обществено осигуряване, право на труд, право на почивка и др. **Третото поколение права** се появяват в последната третина на XX в. и обикновено се разпределят в две категории: а) права, породени от развитието на обществото в научно-техническо, демографско и др. отношение – право на информация, на здравословна жизнена среда, на достойни жилищни условия, на достоен жизнен минимум; б) някои колективни права – правата на националните и етническите малцинства на културна и езикова идентичност.

С развитието на технологиите и техническия прогрес в различни области се обособяват и нови права, които постепенно се превръщат в **четвърто поколение права** – права, свързани с новите постижения в областта на биологията, химията и медицината (които третират клонирането, евтаназията, аборта, правото на ембриона на живот), правото на информация и информационни технологии, правото на благоприятни условия на живот и околна среда и др. Тези права имат отношение и към биоетиката като нова интердисциплинарна област на науката, която има за цел да посочи моралните граници в развитието на медицината по отношение на отделния индивид.¹⁴

Следва да се отбележи, че всички права на личността са взаимосвързани и по отношение на някои видове права обособяването им в отделни поколения може да бъде условно.

В съответствие с принципа за непосредственото действие на конституционните норми и доколкото не е необходима по-подробна регламентация в отделен закон, всеки субект може да се позовава на конституционната норма, за да упражни правата си и да търси защита при нарушаването им от страна на държавата. Подробната регламентация в отделни закони е предвидена за някои основни права (например чл. 30, ал. 2 от Конституцията, чл. 52, ал. 1 от Конституцията), но както се посочва в правната литература, тези закони само установяват процедурата и условията за реализирането на правата,

¹³ Вж. **Неновски, Н.**, Правата на човека..., с. 25-26.

¹⁴ Вж. **Белова-Ганева, Г.**, Цит. съч., с. 36-37, с. 48.

а не ги създават, защото те са предоставени на гражданите с Конституцията.¹⁵

В основата на всяко субективно право стои задоволяването на определен интерес. Така е и с основните права. Според В. Вълканов този интерес е основен, тъй като „изразява *предопределящите моменти на социалното битие на гражданина*“.¹⁶

Когато става дума за основни права, трябва да се прави разграничението между **основни права на човека и основни права на гражданина**. В Конституцията на РБ се употребяват понятията права на човека, права на гражданина и права на личността. В исторически план първоначално са възникнали основните права на човека като комплекс от права, които се доразвиват и обогатяват непрекъснато.

3. Основни права и естествени права

Основните права на човека са свързани с учението за естествените права на човека. Тези права принадлежат по рождение на всеки човек, те са дар от Бога, произтичат от човешката същност и са присъщи на човека като социална личност и на неговата общност¹⁷. Това са животът, здравето, свободата, достойнството и др. „*Това са ценности, без които човешкото общество би се изродило в антисоциална биологическа общност.*“¹⁸ Оттук следва, че тези права не са част от позитивната нормативна система в обществото, защото съществуват извън и независимо от правния ред, поради което намират регламентация в различни неправни норми – религиозни, корпоративни, нравствени и т.н. Съвременните демократични правни системи обаче ги регламентират и по този начин естествените права се превръщат в субективни права. Основните права са уредени от правото естествени права на човека. Тази връзка между правото и правата не отнема на естествените права метаюридическите им свойства.¹⁹

Естествените права не зависят от политическата власт (държавата). Те възникват извън нейните рамки и изразяват едно дължимо поведение, което има за основа обективни потребности, развиващи се във и независимо от държавата. Те се характеризират с

¹⁵ Вж. **Стойчев, Ст.**, Конституционно право, с. 227.

¹⁶ Вж. **Вълканов, В.**, Основните права на гражданите в Народна република България, С., БАН, 1990, с. 11, **Друмева, Е.**, Още за основните права на гражданите, „Правна мисъл“, 1994, №4, с. 6-7.

¹⁷ За различните виждания за същността на правата на човека в английската доктрина вж. **Alde, J.** Constitutional and administrative law. 6th ed., Palgrave MacMillan, 2007, p. 442.

¹⁸ **Стойчев, Ст.**, Конституционно право..., с. 221.

¹⁹ Вж. **Бойчев, Г.**, Понятие за основни права – в сб.: **Танчев, Е. (ред.)** Основни права на човека, С., Юриспрес, 2002, с. 9-12.

всеобщност и универсалност. „Основните права, отбелязва В. Вълканов, са **избрани права**, но не са права на **избрани лица**. Те са права на **всички**.“²⁰ Основните права принадлежат на всички хора без оглед на техния пол, раса, възраст, религия, материално положение и без оглед на тяхното гражданство, т.е. независимо от правно-политическата им връзка с конкретна държава – от тях се ползват както гражданите на отделна държава, така и апатридите и бипатридите.²¹

Основните права на човека са регламентирани в редица международноправни актове – Всеобщата декларация на ООН за правата на човека от 1948 г., Международния пакт за гражданските и политическите права на ООН и Международния пакт за социалните, икономическите и културните права на ООН от 1966 г., Европейската конвенция за правата и основните свободи на човека от 1950 г. и др. Основните права на човека са предмет на уредба и в Хартата на основните права на ЕС, влязла в сила на 1.12.2009 г., която има същата юридическа сила, както и първичното право на ЕС. За разлика от термина *Human rights*, използван в повечето международни актове, Хартата на основните права използва термина *fundamental rights*.

4. Основните права в контекста на Европейската Конвенция за правата на човека и на Хартата за основните права

Присъединяването на ЕС към ЕКПЧ поражда нови проблеми във връзка с каталога от правата, които се съдържат в двата акта – Европейската конвенция за правата и основните свободи на човека и Хартата на основните права. Прави впечатление, че каталогът в Хартата на основните права обхваща по-голям брой права и отразява новите тенденции в развитието на обществено-икономическите отношения. Макар първоначално защитените от ЕС и от Съда на ЕС права на гражданите на ЕС да имат чисто икономически характер (предвид икономическия характер на организацията), съвременните тенденции в развитието в тази сфера води до включването и на права, които нямат икономически характер. В същото време ЕС подчертава, че с присъединяването на ЕС към ЕКПЧ не се променят областите, в които Съюзът има компетентност (чл. 6, § 2 от Договора от Лисабон), а основните права, уредени от ЕКПЧ, продължават да се зачитат. С влизането в сила на Хартата на основните права не се променят смисълът и обхватът на правата, уредени в ЕКПЧ, когато се припокриват с тези, закрепени в Хартата (чл. 52, § 3 от Хартата). По

²⁰ Вълканов, В., Основните права..., с. 13.

²¹ Вж. Неновски, Н., Правата на личността в Конституцията от 1991 г. - в сб.: Танчев, Е. (ред.) Основни права на човека, С., Юриспрес, 2002, с. 25.

този начин се осигурява еднакво тълкуване на двата акта. Съдът на ЕС възприема тълкуването, дадено от Съда по правата на човека, на отделните основни права, уредени в ЕКПЧ. В практиката на Съда на ЕС се среща позоваване на разпоредби от ЕКПЧ и на решения на Съда по правата на човека.²² По отношение на основните права, произтичащи от общите конституционни традиции на отделните държави членки, които са признати от Хартата на основните права, те трябва да се тълкуват в хармония с тези традиции (чл. 52, § 4 от Хартата и чл. 6, § 3 от Договора от Лисабон).

Друг проблем, който е поставен на дневен ред и касае присъединяването на ЕС към ЕКПЧ, е въпросът за съотношението в компетентността между Съда по правата на човека в Страсбург и Съда на ЕС в Люксембург. Доколкото ЕС като юридическо лице все още не е страна по Конвенцията, той не може да отговаря за нарушаването ѝ пред Съда в Страсбург. По същата причина не могат да носят отговорност и институциите на ЕС.²³ Отделна държава членка обаче може да отговаря, когато е нарушила Конвенцията, като е приложила акт на ЕС поради неговата задължителна сила или поради задължението за имплементиране във вътрешното ѝ законодателство. Тоест членуването на държавата в ЕС не я освобождава от задължението ѝ да спазва Конвенцията. Засегнатото лице от прилагането на акта на ЕС от съответната държава може да го оспори като противоречащо на ЕКПЧ пред Съда по правата на човека. С решението си Съдът по правата на човека може да осъди държавата членка за неспазването на конвенцията и по този начин Съдът по правата на човека осъществява индиректен контрол за спазването на конвенцията.²⁴

От друга страна ЕС признава Конвенцията като част от първичното право (*acquis communautaire*) и в този смисъл съществува презумпция, че когато държава членка изпълнява задълженията си като член на тази организация (ЕС), тя не нарушава своите задължения по Конвенцията, доколкото организацията (ЕС) осигурява равностойна защита на правата на човека, както тази по Конвенцията. Тази презумпция е оборима, ако предоставената защита е „явно недостатъчна“ във всеки отделен случай²⁵.

²² Решение по дело Case C-400/10 PPUJ. McV. V. L.E.

²³ Вж. Харис, О'Бийл, Уорбрик, Бейтс, Бъкли, Право на европейската конвенция за правата на човека, С., Сиела, 2015, с. 36, Решение по делото Matthews v. UK 1999-I: 29 EHRR 361 GC.

²⁴ P v S and Cornwall CC Case C-13/94 [1996], Bosphorus Airways v. Ireland.

²⁵ Вж. Харис, О'Бийл, Уорбрик, Бейтс, Бъкли, Цит. съч., с. 38, Решение по делото Bosphorus Airways v. Ireland и Matthews v. UK 1999-I: 29 EHRR 361 GC.

Основните права са универсални, неделими и взаимосвързани и изискват еднакво третиране от всички държави²⁶. Всеобщността на основните права на човека се изразява и в това, че са равни и единни за всички без изключение. Всеки човек е субект на всяко прокламирано от държавата основно право. Всеобщността не търпи никакви ограничения. Държавата трябва да предоставя и гарантира основните права не само на собствените си граждани, но и на онези, които не са нейни граждани. Макар да са иманентно присъщи на всеки човек, за да придобият основните права статут на признати от държавата субективни права, е необходима санкцията на държавата. От този момент насетне държавата следва да създаде юридически гаранции за тяхното упражняване и защита. След като правата са обявени за основни, те са неотчуждаеми и неотменими.²⁷ Понятието „права на личността“ е тъждествено на понятието „права на човека“.²⁸

Наред с основните права на човека в теорията се развива тезата и за свързаните с тях производни субективни права – това са тези права, които са свързани с основните и имат спомагателен характер, защото позволяват тяхната реализация²⁹. Тези права могат да придадат на индивида специално качество или статут – бежанец, мигрант, дете и т.н.³⁰

5. Права на човека и права на гражданите

За разлика от правата на човека **правата на гражданите** съществуват, само ако бъдат изрично прогласени от съответната държава. Правата на гражданите не съществуват като естествени права, а правният ред изрично ги създава и защитава. Правата на гражданите са особено битие на правата на човека. Те се надграждат върху правата на човека и отразяват трайната правно-политическа връзка на едно лице със съответната държава. Като права, с които се ползват гражданите на съответната държава, могат да се посочат някои социални и политически права като правото да избират и да бъдат избирани, правото да участват в управлението на държавата, да се сдружават в политически партии, да се освободят от предишното си гражданство

²⁶ Това обстоятелство е отбелязано и в част 3 на § 3 от Декларацията, приета на Световната конференция на ООН по правата на човека, проведена във Виена през 1993 г. Цит. по **Белова-Ганева, Г.**, Цит. съч., с. 39.

²⁷ Вж. **Стойчев, Ст.**, Конституционно право, с. 222.

²⁸ **Неновски, Н.**, Правата на личността в Конституцията на Република България от 1991 г., „Правна мисъл“, 1995, № 1, с. 4.

²⁹ Вж. **Танчев, Е.**, Основни права на човека, с. 13.

³⁰ Вж. **Белова-Ганева, Г.**, Цит. съч., с. 31.

или поне да са в процес по освобождаване, ако кандидатстват за българско и други. Следва да се отбележи, че гражданите на държавите членки на ЕС или онези, които се ползват с европейско гражданство, могат да упражнят в определен обем посочените права и без да са български граждани. Така например могат да учредят политическа партия и могат да бъдат избирани за общински съветници и за представители на България в Европейския парламент, но не могат да бъдат избирани за кметове, народни представители, президент и вицепрезидент на РБ. След като не могат да бъдат избирани за народни представители, то те не могат да са и членове на Министерски съвет. Докато получаването на правата на гражданина е свързано с наличието на национално гражданство, с изключение на гражданите на държавите членки на ЕС, а по отношение на някои права и държава, страна по Споразумението за Европейското икономическо пространство, или на Конфедерация Швейцария, то правата на човека имат универсален характер и се разпростират извън пределите на националната държава.

Правата на гражданите са формулирани подробно в глава втора на Конституцията на РБ, озаглавена „Основни права и задължения на гражданите“. Имат се предвид правата, които принадлежат на българските граждани. В Конституцията на РБ е дадено предимство на индивидуалните права на гражданите. Конституцията не изключва и колективните права. Те са допустими и оправдани като средство за реализиране на индивидуалните права.³¹ Разпоредбата на чл. 56 от Конституцията на РБ установява правото на защита като основно право, което е универсално, а именно: *„Всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени неговите права или законни интереси.“* Правото по чл. 56 от Конституцията има всеобщ и в този смисъл универсален характер. Интересът, който стои в основата на това субективно конституционно право, е очертан много широко, така че да бъде защитен субектът на права изобщо, да бъде гарантиран той като субект на реални правни отношения. В основата на субективното право и на законния интерес стои субектът на защитеното право. Това трябва да бъдат неговите основни права и законни интереси. Основното право по чл. 56 от Конституцията служи за гаранция и на допълнителни, неосновни права на гражданите. Конституционната уредба на правата и интересите на гражданите, без да губи прякото си действие, намира своето развитие в обикновения закон.³²

В заключение отново следва да се изтъкне, че правова е тази държава, в която върховенството на конституцията и законността са

³¹ Вж. **Неновски, Н.**, Правата на личността..., с. 8.

³² Вж. **Неновски, Н.**, Правото на защита по чл. 56 от Конституцията, „Правна мисъл“, 1994, № 1, с. 15-16.

гарантирани с ефективни правни средства и имат за цел да създадат и обезпечат условия за развитието на човешката личност. Основните права на човека и гражданина все повече заемат фундаментално място сред ценностите, обект на правна регламентация във вътрешното и в международното право, като се разширява предметният обхват на тези права. Членството на РБ в ЕС и в Съвета на Европа означава, че актовете на тези организации, както и съдебната практика на СЕС и на Съда по правата на човека, пряко ни засягат, като РБ следва да осигури прилагането и спазването им във вътрешното право.